

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Кафедра нової та новітньої історії

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з науково-
педагогічної роботи

«_____» _____ 20__ р.

Робоча програма навчальної дисципліни

Глобальні проблеми сучасності

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти _____ перший (бакалаврський)
галузь знань _____ 03 Гуманітарні науки
спеціальність _____ 032 історія та археологія
освітня програма _____ історія та археологія
спеціалізація _____ 032 історія та археологія
вид дисципліни _____ обов'язкова
факультет _____ історичний

2018/2019 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою історичного факультету

“15” червня 2018 року, протокол № 6

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Станчев М. Г., доктор історичних наук, професор

Програму схвалено на засіданні кафедри нової та новітньої історії

Протокол від 24.05.2018 року № 11

Завідувач кафедри

нової та новітньої історії

_____
(підпис)

Станчев М. Г.
(прізвище та ініціали)

Програму погоджено методичною комісією історичного факультету

Протокол від 08.06.2018 року № 10

Голова методичної комісії історичного факультету

_____
(підпис)

Тумаков О. І.
(прізвище та ініціали)

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Глобальні проблеми сучасності» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістрів V курсу історичного факультету, спеціальності (напряму) 032 історія та археологія, спеціалізації «Історія та археологія».

Об'єктом навчальної дисципліни є сучасний світ, а **предметом** – проблеми, що мають глобальний характер, аналіз цих проблем, та шляхів їх вирішення.

Освоєння дисципліни розраховано на один навчальний семестр. Курс розрахован для студентів-магістрів денної форми навчання на 32 години аудиторних занять, з яких 32 години лекції, 88 годин самостійної роботи. Для студентів-магістрів заочної форми навчання – 10 годин аудиторних занять, з яких 10 годин лекцій, 110 годин самостійної роботи. Практичних (семінарських занять немає). Ця навчальна дисципліна викладається в 10 семестрі. Підсумкова форма звітності – залік (для денної та заочної форм навчання). Проміжна атестація – електронний тест, або контрольна робота. На заліку студент повинен продемонструвати знання та вміння, сформульовані в розділі «цілі» та «завдання» курсу. Діє 100 бальна рейтингова система контролю й оцінки знань, з яких на проміжній формі звітності студент повинен отримати 40 балів, на підсумковій – 60 балів.

Головні теми курсу дозволяють студентові скласти цілісне уявлення щодо місця і ролі глобальних проблем сучасності в загальній системі цінностей людства і подальших перспектив її розвитку.

Програма навчальної дисципліни складається з таких розділів:

Розділ 1. Геополітичні проблеми людства:

Тема 1. Сучасний світ та його проблеми: походження, типологізація та критерії виокремлення глобальних проблем.

Тема 2. Проблема війни та миру.

Тема 3. Міжнародний тероризм в сучасних умовах.

Тема 4. Національна держава на зламі тисячоліть: її протиріччя та перспективи;

Тема 5. Політичне управління як глобальна проблема.

Розділ 2. Інтерсоціальні проблеми сучасності:

Тема 6. Демографічна ситуація в світі на початку XXI століття.

Тема 7. Світова продовольча проблема і світове сільське господарство;

Тема 8. Становлення єдиного освітянського простору на планеті як глобальна проблема;

Тема 9. Постіндустріальне суспільство і його інформаційна економіка. Антиглобалізм versus глобалізація;

Тема 10. Екологічна криза як глобальна проблема.

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета – розкрити витоки та зміст провідних тенденцій світового розвитку останньої чверті XX – початку XXI ст., що сумарно визначаються поняттям глобалізація та інформаційна революція.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни. Вивчення курсу дасть можливість студентам на прикладі провідних країн світу зрозуміти суть кардинальних перетворень, що відбувалися за останні десятиріччя внаслідок змін способу виробництва та

формування єдиного світового економічного, інформаційного, правового, політичного і соціокультурного простору.

1.3. Кількість кредитів – 4.

1.4. Загальна кількість годин – 120.

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Нормативна	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
5-й	6-й
Семестр	
2-й	1-й
Лекції	
32 год.	10 год.
Практичні, семінарські заняття	
–	–
Лабораторні заняття	
–	–
Самостійна робота	
88 год.	110 год.
Індивідуальні завдання	
год.	

1.6. Заплановані результати навчання.

В результаті вивчення даного курсу студент повинен:

Знати:

- витоки, зміст, етапи та аспекти глобалізації;
- сутність інформаційно-технологічної революції та її значення для модернізації й уніфікації сучасного світу;
- головні засади та цінності євроатлантичної цивілізації;
- позитивні та негативні наслідки глобалізації для людства;
- причини сплеску націоналізму, радикального ісламізму, міжнародного тероризму та антиглобалістського руху.

Вміти:

- застосовувати набуті знання до аналізу соціально-економічної та політичної історії країн Західної Європи та Північної Америки кінця XX – початку XXI ст.;
- правильно визначати ознаки постіндустріальної моделі розвитку та характерної для неї «економіки знань»;
- користуватися ПК та Інтернетом для пошуку, зберігання, обробки і передачі інформації за темою спецкурсу;
- виступати перед аудиторією, вести дискусії з актуальних проблем курсу, доказово, на конкретних фактах відстоюючи свою позицію.

Згідно з вимогами освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми студенти повинні досягти таких результатів навчання: (т.зв. «компетенції»)

- володіти культурою мислення, спроможністю до узагальнень, сприйняттю інформації, поставити ціль і вибір напрямів її вирішення;

- вміти розуміти та аналізувати соціально значимі глобальні проблеми, які відбуваються у світі та прогнозувати можливість їх розвитку в майбутньому;
- навчитись логично, аргументовано і чітко висловлюватись, як усно, так і письмово;
- бути готовим до саморозвитку, до постійного підвищення своєї професійної кваліфікації;
- усвідомлювати соціально-політичну значимість своєї професії, бути мотивованим до виконання професійною діяльністю;
- вміти організувати діяльність колективу, створеного для реалізації конкретного соціально-економічного проекту.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ 1. Геополітичні проблеми людства

Тема 1. Сучасний світ і його проблеми: критерії виявлення глобальних проблем (2 години)

Вступна частина курсу: предмет, цілі, основні системні положення. Аналіз джерельної бази, та літератури з цієї проблеми. Якісні та кількісні характеристики розвитку світу на початку XXI століття: навколошне середовище, збереження миру, міжнародний тероризм, бідність та освіта, «золотий мільярд», забезпечення продовольчими товарами, глобалізація як явище світової історії, ріст народонаселення, національна держава у контексті глобалізації. Глобальні проблеми як сфера наукових знань, критерії їх виявлення. Політична глобалістика. Динаміка розвитку глобальних проблем.

Тема 2. Проблема війни та миру (2 години)

Війна як продовження політики іншими засобами. Загроза ядерної війни та шляхи вирішення цієї проблеми. Міжнародні переговори щодо обмеження ядерної зброї та зниження її кількості. Договір щодо нерасповсюдження ядерної зброї та його доля у XXI столітті. Загроза розповсюдження зброї масового знищення. Проблема «ядерних карликів».

Тема 3. Міжнародний тероризм в сучасних умовах (2 години)

Міжнародний тероризм як феномен XXI століття: його специфічні характерні риси. Види тероризму та терористичної діяльності. Динаміка росту тероризму в сучасних умовах. Чи існує «міжнародний терористичний інтернаціонал»? Тероризм і військові дії, тероризм і уголовна преступність. Науково-технічний прогрес і тероризм. Спецслужби і тероризм. Шляхи та засоби вирішення проблем міжнародного тероризму.

Тема 4. Національна держава на зламі тисячоліть: протиріччя й перспективи (2 години)

Національна держава як феномен XX століття: виникнення та еволюція. Глобальні і транснаціональні зміни на планеті і майбутнє національних державних утворень. Міжетнічні конфлікти в багатонаціональних державах. Великі чи маленькі держави: pro et contra. Мононаціональні чи інтернаціональні держави? Чи потрібні кордони між державами? Глобальні проблеми людства і роль держав у їх вирішенні. Держава і людина

як діалектичні протиріччя. Проблема перерозподілу влади «знизу вверху», чи «зверху вниз»?

Тема 5. Політичне управління як глобальна проблема (2 години)

Організація управління суспільством як проблема. Історія і теорія стратегічного управління. Еволюція доктрин управління, бюрократичні та антибюрократичні утопії. Бюрократія як форма політичної і соціальної організації управління сучасним суспільством. «Римський клуб» і його внесок в розвиток глобальних проблем.

Розділ 2. Інтерсоціальні проблеми сучасності

Тема 6. Демографічна ситуація в світі на початку ХХІ століття. (2 години)

Народонаселення й економічний ріст. Старіння планети: негативний приріст як політичне явище. «Демографічний вибух» та його соціально-економічні та політичні наслідки. Проблема перенаселення планети та можливі засоби її вирішення. Проблема «золотого мільярду». Подолання різниці між рівнем життя населення розвинутих і розвиваючих країн.

Тема 7. Світова продовольча проблема і світове сільське господарство (2 години)

Причини масової урбанізації населення Землі у другій половині ХХ ст. «Зелена революція» и ріст продуктивності сільського господарства у 50-80-х роках ХХ ст. Всесвітня засуха у 1988 р. Взаємовідношення між зростом народонаселення і скорочення виробництва продовольства. Можливі шляхи вирішення зростання виробництва продовольства у світі. Біотехнологічна революція: проблеми й перспективи. Проблема «In vitro виробництва» продовольства.

Тема 8. Становлення єдиного освітянського простору на планеті як глобальна проблема (2 години)

Освітній рівень населення Землі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Ріст освіти як проява багатства та процвітання країни. Глобалізація процесів освіти і формування єдиного освітнього простору: Лісабонська та Болонська конвенції. Місце і роль України в цьому процесі. Європейські та американські системи освіти як «світові університети». Чи можливий «український Гарвард»?

Тема 9. Постіндустріальне суспільство і його інформаційна економіка. Антиглобалізм versus глобалізація (2 години)

Геоeкономіка світу: основні тенденції, риси, особливості. Взаємозалежність індустріального і постіндустріального суспільств. Горизонтальна та вертикальна системи інтеграції у світі. Головні риси інформаційної економіки та постіндустріального суспільства. Нове розуміння інвестиційної політики та нова якість сучасних постіндустріальних корпорацій. Креативні компанії і креативне виробництво: основні моделі та відмінність. Європейська та азіатська моделі економічного розвитку: системні кризи та системна модернізація.

Тема 10. Екологічна криза як глобальна проблема (2 години)

Забруднення навколошнього середовища та землі як результат антропогенної діяльності людства. Забруднення атмосфери та гідросфери землі, освоєння ближнього космосу та його наслідки. Проблема вичерпності природних ресурсів.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л.	п.	лаб.	інд.	с.р.		л.	п.	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>Розділ 1. Геополітичні проблеми людства</i>												
Тема 1. Сучасний світ і його проблеми: критерії виявлення глобальних проблем.	13	4				9						
Тема 2. Проблема війни та миру.	13	4				9						
Тема 3. Міжнародний тероризм в сучасних умовах.	11	2				9						
Тема 4. Національна держава на зламі тисячоліть: протиріччя й перспективи.	10	2				8						
Тема 5. Політичне управління як глобальна проблема.	12	4				8						
Разом за розділом 1	59	16				43						
<i>Розділ 2. Інтерсоціальні проблеми сучасності</i>												
Тема 6. Демографічна ситуація в світі на початку XXI століття.	13	4				9						
Тема 7. Світова продовольча проблема і світове сільське господарство.	13	4				9						

Тема 8. Становлення єдиного освітянського простору на планеті як глобальна проблема.	11	2			9						
Тема 9. Постиндустріальне суспільство і його інформаційна економіка. Антиглобалізм vers us глобалізація.	11	2			9						
Тема 10. Екологічна криза як глобальна проблема.	13	4			9						
Разом за розділом 2	61	16			45						
Разом	120	32			88						

4. Семінарські, практичні і лабораторні заняття – не передбачені навчальним планом.

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин
1	Реферат	16
2	Творче есе	20
3	Доповідь	16
4	Індивідуальна співбесіда	16
5	Самостійне опрацювання джерел	20
	Разом	88

*До самостійної роботи:

Самостійно опрацювати джерела: Декларація тисячоліття ООН (Нью-Йорк, затверджена резолюцією 52/1 Генеральної асамблеї ООН від 8 вересня 2000 р.) // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_621.

Офіційні тексти підсумкових рішень Всесвітнього саміту по сталому розвитку – Йоганнесбурзька декларація (Йоганнесбург, 26 серпня – 4 вересня 2002 р.) // Johannesburg Declaration on Sustainable Development, A/CONF.199/20, Chapter I, Resolution 1, Annex. <http://www.un-documents.net/jburgdec.htm>; <http://www.un-documents.net/johannesburg-declaration.pdf>.

6. Індивідуальні завдання – не передбачені навчальним планом.

7. Методи контролю

Письмова контрольна робота, підготовка реферату, творчого есе, доповіді, індивідуальна співбесіда, письмова залікова робота.

8. Схема нарахування балів

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання										Контрольна робота, передбачена навчальним планом	Разом	Екзамен (залікова робота)	Сума
Розділ 1					Розділ 2								
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	1	60	40	100
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	10			

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка	
	для чотирирівневої шкали оцінювання	для дворівневої шкали оцінювання
90 – 100	відмінно	зараховано
70 – 89	добре	
50 – 69	задовільно	
1– 49	незадовільно	не зараховано

9. Рекомендована література

Основна література:

Актуальные проблемы глобализации: Круглый стол «МЭиМО» // Мировая экономика и международные отношения. 1999. № 4. С.37-52.

Актуальные проблемы глобализации: Круглый стол "МЭиМО" // Мировая экономика и международные отношения. 1999. № 5. С.41-57.

Глобальные вызовы, угрозы и опасности современности. Приоритеты политики обеспечения национальной безопасности России / под ред. А.В. Возженикова. М.: РАГС, 2008. 222 с.

Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности / под ред. Л.И. Василенко, В.Е. Ермолаева. М.: Прогресс, 1990. 495 с.

Глобальные проблемы и цивилизационный сдвиг: Сборник обзоров / под ред. В.Е.Ермолаева. М., 1993. 35 с.

- Глобальные проблемы как источник чрезвычайных ситуаций: международная конференция 22-23 апреля 1998 года: Доклады и выступления / под. ред. Ю.Л. Воробьева. М.: УРСС, 1998. 318 с.
- Груздева В.В. Проблемы развития человечества в контексте взаимодействия цивилизации и культуры: Методологический аспект / В.В. Груздева. Н. Новгород: Изд-во Нижегородского ун-та, 1996. 170 с.
- Капустин Б.Г. Глобальные проблемы мирового общественного развития / Б.Г. Капустин. М.: Изд-во Университета дружбы народов, 1991. 144 с.
- Куликов М.И. Мир на пороге XXI столетия: Всемирно-исторический процесс и глобальные проблемы мировой цивилизации: учеб. пособие / М.И. Капустин. Новгород, 1995. 159 с.
- Назаретян А.П. Двадцать первый век: гибель цивилизации, возврат к прошлому или небывалый прогресс? / А.П. Назаретян // Наука и религия. 2001. № 3. С.2-5.
- Нижников С.А. Глобальные проблемы современности / С. А. Нижников // Философия: Курс лекций. М.: Экзамен, 2006. 383 с.
- Ришар Ж.-Ф. На переломе: Двадцать глобальных проблем – двадцать лет на их решение / Ж.-Ф. Ришар. М.: Ладомир, 2006. 240 с.
- Родионова И.А. Глобальные проблемы человечества: Учебное пособие / И.А. Родионова. М.: Аспект Пресс, 1994. 143 с.
- Социально-философские аспекты глобальных проблем: научный сборник. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1990. 36 с.
- Хохлова Т.Ф. Глобальные проблемы человечества (по докладу Римского клуба) / Т.Ф. Хохлова // Вестник Московского университета. Сер.б. Экономика. 1996. № 2. С.24-37.
- Чумаков А.Н. Философия глобальных проблем / А.Н. Чумаков. М.: Знание, 1994. 159 с.

Додаткова література:

Желібо Є. П., Заверуха Н. М., Зацарний В. В. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України I-IV рівнів акредитації/За ред. Є. П. Желібо і В. М. Пічі. — Львів: Піча Ю. В., К.: «Каравелла», Львів: «Новий Світ-2000», 2002–328 с.

10. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. The Encyclopedia of World Problems and Human Potential // <http://www.uia.org/encyclopedia/>
2. Віденська Конвенція про охорону озонного шару (Відень, 1985 р.)// http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_088
3. Декларація Ріо-де-Жанейро Конференції ООН по навколишньому середовищу й розвитку (1992 р.) // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455; http://www.esz.org.ua/?page_id=4153
4. Декларація тисячоліття ООН (Нью-Йорк, затверджена резолюцією 52/1 Генеральної асамблеї ООН від 8 вересня 2000 р.) // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_621
5. Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі й під во-дою (Москва, 5 серпня 1963 р.) // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_376
6. Договір про Космос – Договір про принципи діяльності держав по дослідженню й використанню космічного простору, включаючи Місяць й інші небесні тіла (1967 р.) // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_480
7. Договір про Антарктику (Вашигтон, 01. 12. 1959 р.) // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_224
8. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Москва, Вашигтон, Лондон. 01. 07. 1968 р.) // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_098

9. Договор о безъядерной зоне в южной части Тихого океана - Договор Раротонга (о. Раротонга, 06. 08. 1985 г.) // <http://russia.bestpravo.ru/fed1991/data02/tex13780.htm>
10. Договор о запрещении ядерного оружия в Латинской Америке и Карибском бассейне - Договор Тлателолко (14. 02. 1967 г.) // http://stat.doc.mil.ru/documents/quick_search/more.htm?id=11968334@egNPA
11. Конвенция ООН из морского права (Монтего-Бей (Ямайка) 1982 г.) // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/lawsea.pdf
12. Монреальский протокол з речовин, що руйнують озоновий шар (Монреаль, 16. 09. 1987 г.) // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_215/page2
13. Офіційні тексти підсумкових рішень Всесвітнього саміту по сталому розвитку – Йоганнесбургська декларація (Йоганнесбург, 26 серпня – 4 вересня 2002 г.) // *Johannesburg Declaration on Sustainable Development, A/CONF.199/20, Chapter I, Resolution 1, Annex.* <http://www.un-documents.net/jburgdec.htm> <http://www.un-documents.net/johannesburg-declaration.pdf>
14. Принципи природоохоронної політики (Париж, 27. 11. 1990 г.) // <http://www.ecolife.ru/info/docum/glob-5.shtml>
15. Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату (Нью-Йорк, 1992 г.) // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_044
16. Стокгольмська Декларація ООН із проблем навколишнього середовища (1972 г.) // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_454
17. Угода про Місяць – Угода про діяльність держав на Місяці й інших небесних тілах (1979 г.) // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_482